

KATARZYNA KOSOWSKA

Instytut Rosji i Europy Wschodniej
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych
Uniwersytet Jagielloński
ORCID: 0000-0003-1998-3812
katarzyna.1.kosowska@uj.edu.pl

PIOTR KOSOWSKI

Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie
ORCID: 0000-0001-5218-2799
kosowski@agh.edu.pl

Wpływ antyrosyjskich sankcji na społeczno-gospodarczą sytuację Republiki Armenii

The impact of anti-Russian sanctions
on the socio-economic situation
of the Republic of Armenia

Słowa kluczowe:

antyrosyjskie sankcje,
Armenia, gospodarka,
migracja zarobkowa

Keywords:

anti-Russian sanctions,
Armenia, economy, labor
migration

Wpływ antyrosyjskich sankcji na społeczno-gospodarczą sytuację Republiki Armenii

W 2022 r. Armenia stanęła w obliczu wyjątkowych wyzwań związanych z pandemią Covid-19 oraz, jako kraj pozostający w zależności polityczno-gospodarczej od Rosji, wobec rosyjskich działań wojennych na Ukrainie. Początkowo prognozowano, iż antyrosyjskie sankcje wywrą negatywny wpływ na ormiańskich migrantów zarobkowych pracujących w Rosji. Nie doszacowano jednak rosyjskiej migracji do Armenii, będącej wypadkową rosyjskiej agresji na Ukrainę, oraz ogłoszonej mobilizacji z jej oddziaływaniem na procesy gospodarcze kraju przyjmującego. Pomimo pierwotnych obaw o destabilizację, gospodarka Armenii w 2022 r. okazała się stabilna. W niniejszym artykule przeanalizowano wpływ antyrosyjskich sankcji na społeczno-gospodarczą sytuację Republiki Armenii.

The impact of anti-Russian sanctions on the socio-economic situation of the Republic of Armenia

In 2022, Armenia faced exceptional challenges related to the Covid-19 pandemic and, as a country politically and economically dependent on Russia, in light of Russian military actions in Ukraine. Initially, it was predicted that anti-Russian sanctions would have a negative impact on Armenian migrant workers employed in Russia. However, the Russian migration to Armenia, resulting from Russian aggression in Ukraine and the declaration of mobilization, and its impact on the receiving country's economic processes were underestimated. Despite initial concerns about destabilization, Armenia's economy remained stable in 2022. This article analyzes the impact of anti-Russian sanctions on the socio-economic situation of the Republic of Armenia.

Wprowadzenie

Po inwazji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. Rosja mierzy się z sankcjami gospodarczymi nałożonymi przez Zachód. Od początku wojny UE wprowadziła przeciwko agresorowi dziewięć pakietów sankcyjnych, licząc na wywołanie zawirowań w rosyjskim sektorze finansowym w obrębie wymiany handlowej, logistyki czy współpracy energetycznej. Obok restrykcji unijnych Federacja Rosyjska została także objęta sankcjami USA, Wielkiej Brytanii, Kanady i innych państw świata. Gospodarcza izolacja Rosji od rynku międzynarodowego spowodowała zawieszenie działalności wielu firm zagranicznych oraz przerwanie łańcucha dostaw już w pierwszych dniach wojny. Wzrosła również do poziomu krytycznego niepewność uczestników handlu zagranicznego.

Trudna sytuacja gospodarcza pogorszyła funkcjonowanie najbardziej zubożonych państw Kaukazu Południowego oraz Azji Centralnej uzależnionych od rosyjskiego wsparcia ekonomicznego. W niniejszym artykule poddano analizie wpływ skutków wojny rosyjsko-ukraińskiej na sytuację społeczno-gospodarczą Republiki Armenii, stosując w opracowaniu metodologię *case study*. Z kolei w analizie ekonomicznej do badania dokumentów użyto metody studium przypadku, która polegała na wykorzystaniu informacji pozyskiwanych wcześniej na potrzeby polityki społeczno-gospodarczej oraz przez instytucje specjalizujące się w ich gromadzeniu i wykorzystaniu do celów naukowych w raportach, opracowaniach, analizach¹.

Wśród najważniejszych pozycji omawiających bieżącą sytuację w Armenii wymienić należy kilka prac poświęconych wpływowi wojny rosyjsko-ukraińskiej na sytuację makroekonomiczną Armenii² oraz jej balansowanie między

1 W. Pizło, *Studium przypadku jako metoda badawcza w naukach ekonomicznych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2009, t. 11, z. 5, s. 248.

2 *Analysis of the economic impact on Armenia of the Sanction in Russia – focused on agriculture and tourism*, USAID From the American People [online], X 2022 [dostęp: 13 X 2023]: <https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PAOOZQVF.pdf>; A. Ktoyan, A. Shirinyan, A. Khachatryan, *The impact of Russia's war in Ukraine on the Armenian economy*, Konrad Adenauer Stiftung, Yerevan 2023: <<https://www.kas.de/documents/269781/269830/The-Impact-of-Russias-War-in-Ukraine-on-the-RA-Economy.pdf/a69774c7-1917-91d0-42c4-13ff3cf58845?version=1.0&t=1678429672578>> [dostęp: 13 X 2023]; E. Sandoyana, A. Ghiazaryan, M. Voskanyan, A. Galstyan, *Main drivers*

Rosją a Zachodem³. Prezentowany artykuł ma wypełnić lukę w badaniach nad społeczno-gospodarczą sytuacją Republiki Armenii po wprowadzeniu antyrosyjskich sankcji.

Kondycja rosyjskiej gospodarki w realiach zachodnich sankcji gospodarczych

Zachodnie sankcje nałożone na Federację Rosyjską po inwazji na Ukrainę w lutym 2022 r.⁴ spowodowały wiele zawirowań w systemie gospodarczym tego państwa. W konsekwencji restrykcji ekonomicznych problemy dotknęły wielu sektorów.

– Finansowego: Rosji ograniczono dostęp do międzynarodowego rynku finansowego, co spowodowało trudności z refinansowaniem długu zagranicznego⁵; pochodną redukcji wiarygodności inwestycyjnej Rosji⁶ był spadek zaufania wśród inwestorów zagranicznych do rosyjskiego rynku finansowego. Tylko na pierwszym etapie prowadzonych działań wojennych ponad tysiąc firm o zasięgu globalnym zdecydowało o wyjściu lub czasowym ograniczeniu swojej działalności w Rosji⁷.

of economic growth in Armenia: analysis and evaluation, „Finance Theory and Practice” 2022, vol. 26, no. 4, s. 44–59, DOI: 10.26794/2587-5671-2022-26-4-44-59.

- 3 A. Atanesyan, B. Reynolds, A. Mkrtichyan, *Balancing between Russia and the West: the hard security choice of Armenia*, „European Security” 2023, DOI: 10.1080/09662839.2023.2258528.
- 4 Szczegółowy opis sankcji z ich klasyfikacją: *Kalendarium – sankcje UE wobec Rosji w sprawie Ukrainy*, Rada Unii Europejskiej [online, dostęp: 13 II 2023]: <<https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/history-restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/>>.
- 5 *Rosja po raz pierwszy od czasu rewolucji bolszewickiej nie spłaciła długu zagranicznego*, „Bankier” [online], 27 VI 2022 [dostęp: 13 II 2023]: <<https://www.bankier.pl/wiadomosc/Rosja-po-raz-pierwszy-od-czasu-rewolucji-bolszewickiej-nie-splacila-dlugu-zagranicznego-8363985.html>>.
- 6 *Rating action: Moody's downgrades Russia's ratings to Ca from B3; the outlook is negative*, Moody's, [online], 6 III 2022 [dostęp: 12 I 2023]: <https://www.moody's.com/research/Moodys-downgrades-Russias-ratings-to-Ca-from-B3-the-outlook--PR_463675>.
- 7 *Over 1,000 companies have curtailed operations in Russia—but some remain*, Yale School of Management, [online, dostęp: 12 II 2023]: <<https://som.yale.edu/story/2022/over-1000-companies-have-curtailed-operations-russia-some-remain>>.

– Energetycznego: odcięcie od sprzętu oraz zachodnich technologii w przypadku sektora naftowo-gazowego, wycofywanie się międzynarodowych korporacji energetycznych z projektów dotychczas realizowanych w Rosji⁸, a także zakaz importu przez USA i UE surowców energetycznych z Rosji⁹ będą mieć poważne konsekwencje dla rosyjskiej gospodarki o charakterze surowcowym. Spadek wydobycia i eksportu ropy naftowej wstrząśnie budżetem federalnym, w którym przychody naftowo-gazowe stanowiły w ostatnich latach ponad 60 proc. wszystkich wpływów.

– Zakazu importu produkcji i technologii high-tech (elektronika, mikroelektronika, telekomunikacja, IT, branża motoryzacyjna, inżynieria mechaniczna). Zależność rosyjskich przedsiębiorstw od importowanego oprogramowania oszacowano na 68 proc.¹⁰

W sytuacji obowiązywania i przedłużania zachodnich sankcji gospodarczych należy spodziewać się, iż wskaźniki makroekonomiczne Federacji Rosyjskiej z roku na rok będą się pogarszać. Fakt wyjścia z Rosji firm i kapitału zagranicznego już paraliżuje krajową gospodarkę. Dodatkowo, w warunkach sankcji drastycznemu pogorszeniu ulegnie kondycja sektora energetycznego Rosji, w wyniku czego Moskwa utraci zarówno pozycję na unijnym rynku surowców energetycznych, jak i lwią część wpływów eksportowych dotychczas zasilających budżet federalny.

Uwarunkowania gospodarcze Armenii

Armenia to niewielkie państwo Kaukazu Południowego, bez dostępu do morza, graniczące z Gruzją, Azerbejdżanem, Iranem oraz Turcją. Dużą

8 *Bp to exit Rosneft shareholding*, BP [online], 27 II 2022 [dostęp: 6 II 2023]: <<https://www.bp.com/en/global/corporate/news-and-insights/press-releases/bp-to-exit-rosneft-shareholding.html>>; *ExxonMobil to discontinue operations at Sakhalin-1, make no new investments in Russia*, ExxonMobil [online], 1 III 2022 [dostęp: 2 I 2023]: <https://corporate.exxonmobil.com/News/Newsroom/News-releases/2022/0301_ExxonMobil-to-discontinue-operations-at-Sakhalin-1_make-no-new-investments-in-Russia>.

9 N. Kulovic, *EU to ban majority of Russian oil imports by year-end*, Offshore Energy [online], 31 V 2022 [dostęp: 1 II 2023]: <<https://www.offshore-energy.biz/eu-to-ban-majority-of-russian-oil-imports-by-year-end/>>.

10 *Cifrovaja transformacija: ozhidaniya i real'nost'*, Vysshaja shkola jekonomiki, Moskva 2022: <<https://issek.hse.ru/mirror/pubs/share/603838492.pdf>> [dostęp: 2 II 2023].

część powierzchni kraju zajmują góry. Armenia zaliczana jest do grupy najbiedniejszych państw Kaukazu Południowego z PKB na poziomie 13,86 mld USD (2021)¹¹ i populacją wielkości 2,79 mln obywateli (2021)¹². Gospodarka kraju opiera się na rolnictwie, wydobywaniu minerałów, energii wodnej, telekomunikacji oraz turystyce.

Rozpad Związku Radzieckiego oraz konflikt karabachski¹³ leżą u podstaw problemów polityczno-gospodarczych, którym Armenia musiała stawić czoło na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. Niepodległa republika stanęła przed koniecznością transformacji gospodarki – od centralnie planowanej do wolnorynkowej, co wiązało się z wdrażaniem efektywnych mechanizmów rynkowych oraz wytwarzaniem towarów i usług mogących sprostać międzynarodowej konkurencji. Od 1992 r. zaczęto wdrażać reformy gospodarcze, sprzyjające tworzeniu nowych struktur wolnorynkowych. Niemniej produkcja przemysłowa w 2001 r. osiągnęła poziom 55 proc. produkcji z 1990 r.¹⁴

W wyniku przemian strukturalnych w gospodarce gwałtownie pogorszył się poziom życia ludności, zmniejszył się kapitał społeczny, gwałtownie rozszerzyła się szara strefa. Przemysłowa część Armenii skurczyła się do niewielkiego obszaru obejmującego m.in. okolice Erewania i wąski pas wzdłuż wybrzeża jeziora Sewan. W latach 1991–2000 bezrobocie wzrosło ponad trzykrotnie, z 3,4 proc. do 10,9 proc.¹⁵ Według Banku Światowego w 1999 r. 55 proc. ludności kraju znajdowało się poniżej granicy ubóstwa,

11 *GDP – Armenia*, World Bank [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AM>>.

12 *Population – Armenia*, World Bank [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POPTOTL?locations=AM>>.

13 Konflikt karabachski stanowił złożony i długotrwały spór między Armenią i Azerbejdżanem o region Górskiego Karabachu. Konflikt charakteryzował się sporami terytorialnymi oraz napięciami etnicznymi. Region ten ma przeważnie ludność ormiańską, ale w okresie radzieckim znalazł się pod kontrolą Azerbejdżanu, co spowodowało długotrwały spór o suwerenność tego obszaru. Spór przeszedł przez wiele faz otwartego konfliktu zbrojnego, które spowodowały znaczne straty w ludziach i przesiedleniu ludności cywilnej. Koniec konfliktu nastąpił po przejściu spornego obszaru przez Azerbejdżan we wrześniu 2023 r.

14 *Jekonomicheskij rost w uslovijah spravedlivoj raspredelenija. Wybor jekonomicheskij politiki, napravlennoj na sokrashhenie bednosti*, Erevan 2002, s. 34.

15 Według niektórych badań poziom bezrobocia wynosił 30–32 proc. *Armenija 2001*, Statistika, Erevan 2001, s. 21.

polaryzacja dochodów była natomiast największa spośród wszystkich republik byłego ZSRR. Niski poziom i trudne warunki życia oraz brak perspektyw w latach dziewięćdziesiątych stały się przyczyną masowej emigracji ludności. Szacuje się, że od 1992 r. Armenię opuściło około miliona osób, z czego około 70 proc. wyjechało do Rosji¹⁶.

Trudna sytuacja gospodarcza Armenii pod koniec XX w. była wypadkową kilku czynników, wśród których należy wymienić destabilizację sytuacji politycznej, narodziny i rozrost grup oligarchicznych oraz „blokadę transportową”. W konsekwencji nastąpiło spowolnienie tempa reform społeczno-gospodarczych. Niestabilność polityki wewnętrznej oraz pogorszenie warunków socjalnych skutkowało wzrostem nastrojów opozycyjnych i protestów przeciwko reformom¹⁷. W tych okolicznościach reformy nie miały kompleksowego charakteru i nie były realizowane konsekwentnie¹⁸.

Jednocześnie władze zaczęły wykorzystywać swoją pozycję do realizacji własnych i grupowych celów ze szkodą dla państwa. Ważną rolę w tym procesie odegrał prezydent Robert Koczarian, który zapoczątkował masową prywatyzację majątku państwowego. Doprowadziła ona do koncentracji niemal całego majątku republiki w rękach 45–50 rodzin¹⁹, co stało się punktem wyjścia do powstania systemu oligarchicznego w Armenii. Na kolejnym etapie grupy oligarchiczne doprowadziły do tzw. zamknięcia gospodarki na drodze jej podziału na strefy wpływów poszczególnych klanów czy rodzin, a sprzyjało to powstaniu nieformalnych mechanizmów regulacyjnych w gospodarce. Wśród grup oligarchicznych, koncentrujących władzę i majątek, nie było woli do przeprowadzania dalszych reform, które mogły stanowić zagrożenie dla ich własnych interesów. W sposób niekontrolowany doszło do monopolizacji poszczególnych sektorów armeńskiej gospodarki, rozwinęła się szara strefa oraz rozrosła

16 *Sokrashhenie urovnja bednosti, jekonomicheskii rost i ustoičivost' dolgovoï situacii v stranah SNG s nizkim dohodom*, MFW, Bank Światowy, Waszyngton 2002, s. 11–12: <<https://web.worldbank.org/archive/website00504/WEB/PDF/MICROSOE.PDF>> [dostęp: 12 III 2023].

17 E. Minasyan, *Armenia na ciernistym szlaku niepodległości*, [w:] *Armenia i Górski Karabach w procesach transformacji społecznej i politycznej*, red. R. Czachor, Fundacja Instytut Polsko-Rosyjski, Wrocław 2014, s. 16.

18 Tamże.

19 K. Federowicz, *Transformacja ustrojowa w Armenii w latach 1991–2016*, Instytut Wschodni UAM, Poznań 2017, s. 363–364.

korupcja. Według różnych ocen, struktury oligarchiczne kontrolują obecnie około 54–70 proc. bogactwa narodowego Armenii²⁰. Z raportu Banku Światowego za 2019 r. wynika, że wśród innych gospodarek regionu gospodarka armeńska należy do najbardziej zmonopolizowanych. Po uwzględnieniu oligopolów, okazuje się, że pod wpływami najsilniejszych graczy znajduje się aż 83 proc. gospodarki²¹. Posiadając uprzywilejowaną pozycję w państwie, oligarchowie mogą liczyć na swoistą „opiekę” państwa, korzystać z nieformalnego wsparcia instytucji państwowych oraz osób zajmujących najwyższe stanowiska rządowe²². W tych okolicznościach indywidualna działalność gospodarcza jest bardzo mocno hamowana. Według Global Competitiveness Index, obliczonego przez WEF, Armenia zajmuje środkową pozycję wśród krajów świata, stopniowo ją poprawiając: 85 miejsce w 2015 r. i 69 miejsce (na 140 państw) w 2019 r.²³ Pod względem instytucjonalnych warunków prowadzenia działalności gospodarczej (Doing Business) Armenia zajęła 47 miejsce wśród wszystkich ocenianych krajów w 2020 r. Obecnie głównymi celami polityki państwa w obszarze inwestycyjnym w Armenii są poprawa otoczenia inwestycyjnego i ram prawnych oraz promocja inwestycji w gospodarce Republiki Armenii, w tym bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ)²⁴.

Negatywne konsekwencje gospodarcze niosła ze sobą tzw. blokada transportowa jako wynik konfliktu w Górskim Karabachu. Armenia od momentu uzyskania niepodległości nie miała niezawodnego wyjścia na rynki zagraniczne. Granice wschodnia i zachodnia – z Azerbejdżanem i Turcją²⁵ – była zamknięta. Z kolei irański szlak południowy był logistycznie trudny, natomiast wrogie stosunki Iranu z Zachodem nakładały

20 Tamże.

21 *Armenia: Promoting competition and creating contestable markets in Armenia*, World Bank, Waszyngton 2019, s. 7–8, DOI: 10.1596/32280.

22 K. Fedorowicz, *Transformacja ustrojowa w Armenii w latach 1991–2016*, s. 370.

23 *Armenia Competitiveness Rank*, Trading Economics [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://tradingeconomics.com/armenia/competitiveness-rank>>.

24 *Doing business in Armenia*, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia [online, dostęp: 12 III 2023] <<https://www.mfa.am/en/doing-business-in-armenia/>>.

25 Turcja to strategiczny partner Azerbejdżanu – oba kraje posiadają wspólne trasy przesyłu towarów, w tym surowców energetycznych.

ograniczenia na wzajemną współpracę. W tej sytuacji łączność transportowa Armenii z rynkami światowymi była utrzymywana przez Gruzję. Nowe okoliczności spowodowały, że Gruzja zawyżała taryfy za tranzyt towarów, co obniżało konkurencyjność armeńskich produktów. Ograniczenia nałożone w wyniku blokady pozwoliły nieformalnym grupom, wspieranym przez oficjalne struktury, przejąć kontrolę nad priorytetowymi szlakami komunikacyjnymi i stworzyć monopole w obrębie operacji importowo-eksportowych²⁶. Według ekspertyz Banku Światowego rezultatem odblokowania granicy z Azerbejdżanem i Turcją była redukcja kosztów transportu o około 30–50 proc. oraz wzrost PKB republiki o 38 proc.²⁷

Oddanie w pierwszej dekadzie lat 2000 części aktywów przemysłowych na własność Rosji (z powodu zaciągniętego w latach dziewięćdziesiątych XX w. długu przez Armenię) oraz przejście przez rosyjskie firmy wielu armeńskich zakładów maszynowych i chemicznych nie poprawiło warunków rozwoju tych branż²⁸. Efektywne wykorzystanie przedsiębiorstw, które przeszły na własność Rosji, okazało się niemożliwe ze względu na wysokie koszty modernizacji sprzętu, transportu i szkolenia personelu. Rosyjski kapitał napłynął do takich armeńskich przedsiębiorstw jak: ArmRosGazprom, Koleje Południowo-Kaukaskie, ArmenTel, K-Telecom, Electric Networks of Armenia czy Transgaz²⁹. Kapitał rosyjski jest obecny w prawie wszystkich sektorach gospodarki kraju. W republice działa około 1300 przedsiębiorstw z kapitałem rosyjskim, czyli ponad jedna czwarta wszystkich podmiotów gospodarczych w kraju to podmioty z udziałem kapitału zagranicznego. Ponadto rosyjskie inwestycje w Armenii wynikały nie tyle ze względów ekonomicznych, ile geopolitycznych, szczególnej roli tego kraju w polityce rosyjskiej na Kaukazie. Ważnym aspektem w ramach problematyki gospodarczej jest również handlowe uzależnienie Armenii od Rosji: Rosja odpowiadała za 28 proc. eksportu towarów, 37 proc. importu

26 K. Fedorowicz, *Transformacja ustrojowa w Armenii w latach 1991–2016*, s. 363–364.

27 E. Minasyan, *Armenia na ciernistym szlaku niepodległości*, s. 17.

28 *Postsovetskoe prostranstvo v globalizirujushhemsja mire. Problemy modernizacii*, red. L. Z. Zevin, SPb 2008, s. 241–244.

29 R. Grdzeljan, *Rossiiskoi kapital chuvstvuet sebja v Armenii komfortno*, „Noev kovcheg” 2011, no. 3 (162): [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://noev-kovcheg.ru/mag/2011-03/2373.html>>.

i 40 proc. przyjazdów turystycznych³⁰. Zacieśnieniem współpracy rosyjsko-armeńskiej w sferze gospodarczo-politycznej było przystąpienie Armenii do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej w 2015 r.

Cechą charakterystyczną gospodarki armeńskiej jest ugruntowana w niej pozycja kapitału rosyjskiego. Prezydenci Armenii – Robert Koczarian (1998–2008) oraz Serż Sarkisjan (2008–2018) – prowadzili podobną politykę zagraniczną, upatrując w Rosji fundament bezpieczeństwa swego państwa. Szczególnie za prezydentury Koczariana rozwinęła się rosyjsko-armeńska współpraca gospodarcza – wielkość wymiany handlowej między tymi państwami w 2006 r. odnotowała 70 proc. wzrost, do 500 mln USD. W tym samym okresie w Armenii dynamicznie rozwijały się rosyjskie inwestycje. Uzależnienie gospodarcze od Rosji pogłębiło się kilka lat wcześniej – w 2002 r., gdy w zamian za anulowanie 98 mln. dolarów długu Armenia przekazała Rosji pięć strategicznie ważnych przedsiębiorstw państwowych, w tym hydroelektrownię Hrazdan produkującą 20 proc. elektryczności republiki³¹. Za prezydentury Sarkisjana rosyjskim oligarchom zostały oddane priorytetowe sektory armeńskiej gospodarki, a także aktywa energetyczne³².

Najważniejszym elementem rosyjsko-armeńskiego współdziałania jest migracja zarobkowa. Każdego roku dziesiątki tysięcy Ormian wyjeżdżają do Rosji w celach zarobkowych, zatrudniając się głównie w budownictwie. Dane dotyczące wielkości tego rodzaju migracji są zróżnicowane. Według obliczeń Euroazjatyckiej Komisji Gospodarczej każdego roku ponad 200 tysięcy obywateli opuszcza kraj w celach zarobkowych³³. Wśród

30 Rating Report, Armenia, FitchRatings [online], 21 VI 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <<https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/armenia-21-06-2022>>.

31 P. Stawarz, *Rosja w polityce państw Kaukazu Południowego*, [w:] *Polska – Rosja. Perspektywa sąsiedzka*, red. M. Minkina, M. Kaszuba, Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2015, s. 150.

32 J. Kardaś, *Czy Federacja Rosyjska to pozorny gwarant bezpieczeństwa Armenii*, „Nowy Prometeusz” 2018, nr 11, s. 36–39.

33 *Svedenija o chislenosti grazhdan gosudarstv-chlenov Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza, v#ehavshih v stranu (Respublika Armenija, Respublika Belarus', Respublika Kazahstan, Kyrghyzskaja Respublika, Rossijskaja Federacija) dlja osushhestvlenija trudovoj dejatel'nosti za 2012 – 2018 gody*, Evrazijskaja jekonomicheskaja komissija [online, dostęp: 22 III 2023]: <<https://eec.eaeunion.org/comission/about/>>.

głównych przyczyn migracji zarobkowej Ormian wymienić należy wysokie bezrobocie, niski poziom życia oraz wynagrodzeń. Najbardziej dotkliwy pozostaje problem bezrobocia młodzieży. W 2012 r. 76,2 proc. młodzieży miejskiej w wieku 15–19 lat i 47,2 proc. w wieku 20–24 lat nie miało zatrudnienia. Liczby te zaświadcniają o przyczynach wyjazdu młodych Ormian. Bezrobocie jest na ogół wyższe niż 17,6 proc. W szczególności w miastach jest to około 25,5 proc. (2012), natomiast na wsiach można mówić o występowaniu bezrobocia ukrytego³⁴. Ważnym czynnikiem decydującym o migracji jest również spadek poziomu życia. Zmianę poziomu życia w Armenii można zilustrować dynamiką płac realnych. Według tych danych w 2006 r. płace realne były nadal niższe niż w 1991 r., a w latach 1992–1994 płace realne spadły prawie ośmiokrotnie. Nie ma to bezpośredniego wpływu na decyzję o migracji w danym momencie, ale jest brane pod uwagę przez migranta przy ocenie perspektyw gospodarczych kraju³⁵.

Wysoki poziom ubóstwa, jaki obserwowano w latach dziewięćdziesiątych XX w., został zredukowany w latach 2000, a przed pandemią Covid-19 wydawało się, że skrajne ubóstwo można wyeliminować całkowicie. Obecne wynagrodzenia ludności nie pozwalają na zrekompensowanie negatywnych skutków inflacji i ograniczanie tempa wzrostu poziomu ubóstwa³⁶. Na koniec 2021 r. stopa ubóstwa w Armenii wynosiła średnio 26,5 proc. W przypadku wstrzymania wypłat wszelkiego rodzaju świadczeń socjalnych (w tym emerytur i pomocy społecznej) oraz braku możliwości znalezienia przez gospodarstwa domowe innych źródeł rekompensaty za te straty, ogólna stopa ubóstwa w Armenii uległaby podwojeniu – z obecnych 26,5 proc. do 49 proc.³⁷

34 H. Mikaelyan, *Jekonomicheskie faktory migracji naselenija Armenii*, Caucasus Institute, Yerevan 2015, s. 17: <https://c-i.am/wp-content/uploads/policy-brief-03_2015_rui.pdf> [dostęp: 22 III 2023].

35 Tamże.

36 *V Armenii rastet chislo bednyh i bezrabotnyh*, Caliber.AZ [online], 2 XII 2021 [dostęp: 22 III 2023]: <<https://caliber.az/post/42283/>>.

37 A. Oganessian, *Prognoz: Bez social'noj podderzhki uroven' bednosti v Armenii mozhet vyrasti do 49%*, ArmInfo [online], 2 XII 2022 [dostęp: 22 III 2023]: <https://finport.am/full_news.php?id=47297&lang=2>.

Wykres 1. Stopa bezrobocia i poziom ubóstwa w Armenii w latach 2010–2020 (w proc.)

Źródło: *Monoetnicheskaja Armenija: Podgotovka k social'nomu vzryvu*, Azertag [online], 16 XI 2020 [dostęp: 12 III 2023]; <https://azertag.az/ru/xeber/Monoetnicheskaya_Armeniya_Podgotovka_k_socialnomu_vzryvu-1643139>.

Przeciętny Ormianin wydaje ponad 42 proc. wszystkich wydatków konsumpcyjnych na żywność. Na usługi przeznaczają średnio 34,4 proc. całości wydatków konsumpcyjnych. Lwią część dochodów pochłaniają koszty mediów, ochrony zdrowia oraz łączności³⁸. Oznacza to, że wynagrodzenia w Armenii pozwalają zaspokoić podstawowe potrzeby fizjologiczne, natomiast koszty edukacji, opieki zdrowotnej czy rekreacji plasują się na drugim planie. Ponadto inflacja i w związku z nią wzrost cen podstawowych artykułów spożywczych w Armenii zmusza obywateli do wydawania jeszcze większych pieniędzy na żywność oraz do rezygnacji z innych wydatków. W rezultacie dobrobyt obywateli kraju został jeszcze bardziej uszczuplony.

Ormianie są rozproszeni, mieszkają w wielu miastach i regionach Rosji. Najwięcej spośród nich żyje w Moskwie: 100 tys. osób. W Petersburgu jest ich ponad 20 tys., w Soczi – 80 tys., w Krasnodarze – około 30 tys. W Rostowie nad Donem mieszka 42 tys. Ormian, w Piatigorsku – 20 tys., a w Stawropolu – 18 tys. W Wołgogradzie jest ich 15 tys.³⁹ Ormianie pracują

38 *Stalo izwestno, skol'ko tratjat na pitanie v Armenii i drugikh stranah*, News-Armenia [online], 6 XII 2017 [dostęp: 12 III 2023]; <<https://newsarmenia.am/news/analytics/stalo-izvestno-skolko-tratjat-na-pitanie-v-armenii-i-drugikh-stranakh-foto/>>.

39 *Armjanskaja diaspora v Rossii*, ArmeniaGid.com [online, dostęp: 29 X 2023]; <<https://armeniagid.com/kultura/armjanskaya-diaspora-v-rossii>>.

w różnych sektorach rosyjskiej gospodarki: w budownictwie (24,8 proc.), w handlu (20,0 proc.), w przemyśle (11,2 proc.), w transporcie (7,6 proc.). Około 11,8 proc. Ormian nie pracuje – w tej grupie znajdują się studenci oraz gospodynie domowe. Poza tym połowa (52,6 proc.) migrantów zarobkowych udziela pomocy finansowej krewnym w Armenii⁴⁰.

Kondycja społeczno-gospodarcza Armenii w 2022 r.

Gospodarka Armenii w 2022 r. wykazała się stabilnością pomimo podwójnego wstrząsu wywołanego pandemią Covid-19, a także rozpoczęciem działań wojennych przez Federację Rosyjską w Ukrainie. Początkowo prognozowano, że pogarszająca się sytuacja wokół rosyjskiej gospodarki negatywnie wpłynie na państwo, biorąc pod uwagę jego ekonomiczną zależność od Rosji oraz rosnące ceny surowców na światowych rynkach. W czerwcu 2022 r. agencja ratingowa Fitch zrewidowała prognozy wzrostu Armenii z 5,3 proc. do 1,3 proc. z powodu konfliktu w Ukrainie i sankcji nałożonych na Rosję. Na decyzję agencji wpłynęło wyhamowanie wzrostu eksportu (zwłaszcza do Rosji) oraz spadek wysokości przekazów pieniężnych od Ormian pracujących w Rosji⁴¹. W maju 2022 r. MFW skorygował tempo wzrostu gospodarki armeńskiej z planowanych 5,25 proc. do 1,5 proc.⁴² Do podobnych wniosków doszli eksperci Banku Centralnego Armenii, obniżając prognozy wzrostu w 2022 r. z 5,3 proc. do 1,6 proc.⁴³

Rzeczywistość okazała się jednak bardziej optymistyczna, przynosząc ożywienie życia gospodarczego Armenii. Według danych Komitetu Statystycznego Armenii, PKB w 2022 r. odnotował wzrost o 12,6 proc., do poziomu 8,497 bln dram (19,5 mld USD). Kwartalna dynamika PKB w 2022 r., tylko w I kwartale, była ujemna – 36 proc. (okres wybuchu wojny). W II kwartale nastąpił wzrost dynamiki PKB, czyli o 19,6 proc.,

40 *Nel'zja rasterjat' repatriacionnyj resurs*, Noravank Foundation [online], 12 IV 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=21101>.

41 *Rating Report, Armenia...*

42 *Republic of Armenia*, International Monetary Fund, Washington 2022, s. 4.

43 *CB prognoziruet jekonomicheskij rost v 1,6%: pokazatel' snizhen*, ArmenPress [online], 15 III 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <<https://www.armenpress.am/rus/news/1077951.html>>.

w III – o 29,4 proc., w IV zaś doszło do jego wyhamowania, tj. do 13,8 proc.⁴⁴ Motorem wzrostu PKB w 2022 r. były: sektor usług – 28,2 proc., handel – 17 proc., sektor energetyczny – 16,1 proc. oraz budownictwo – 12,5 proc., a w nieco mniejszym stopniu sektor przemysłowy – 7,9 proc.⁴⁵

Jednocześnie wzrosły obroty handlu zagranicznego Armenii, a mianowicie z 17,7 proc. w 2021 r. do 68,6 proc. w 2022 r. Podobny przyrost wzrostu odnotowano zarówno w eksporcie z 19,1 proc. do 77,7 proc., jak i w imporcie – z 16,9 proc. do 63,5 proc.⁴⁶ Najważniejszym partnerem handlowym Armenii w 2022 r. nadal była Rosja. Współpraca handlowa na linii Erewań–Moskwa uaktywniła się i zintensyfikowała. Według danych Komitetu Statystycznego Republiki Armenii eksport rok do roku wzrósł 2,9-krotnie, a import – o 44 proc. Głównymi rynkami zbytu produktów armeńskich w ubiegłym roku były Rosja (45 proc. eksportu ogółem), ZEA (10 proc.) i Chiny (6,9 proc.). Towary importowano głównie z Rosji (29,9 proc.), Chin (15,8 proc.) oraz Iranu (6,8 proc.). Armenia stała się więc poważnym odbiorcą towarów, których Rosja ze względu na obowiązujące sankcje nie zdołała sprzedać na rynku europejskim⁴⁷.

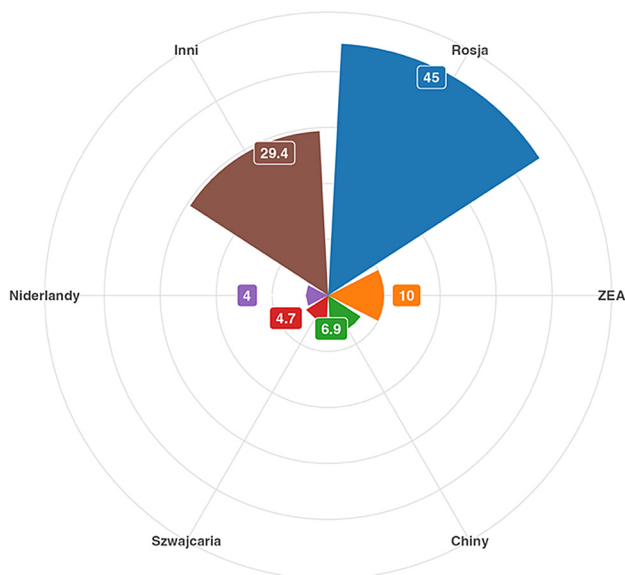
Gospodarka Armenii osiągnęła relatywnie wysoki wzrost pod wpływem czynników, które ukształtowały się w wyniku wojny rosyjskiej w Ukrainie oraz zakrojonych na szeroką skalę sankcji antyrosyjskich zastosowanych przez Zachód. Zmusiły one wielu Rosjan do opuszczenia ojczyzny. Napływ ogromnej liczby ludności odczuła także Armenia, gdzie według wstępnych szacunków władz przeprowadziło się około 65 tys. obywateli, głównie z Rosji, a także Ukrainy i Białorusi. Przenieśli oni również swój kapitał i biznes do kraju przyjmującego. Po 24 lutego 2022 r., a następnie po ogłoszeniu częściowej mobilizacji w Rosji, udali się do Armenii przede wszystkim ci spośród Rosjan, którzy nadal mogli pracować zdalnie lub w szybkim

44 *Nacional'nye scheta*, Statisticheskij komitet Respubliki Armenija: [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://armstat.am/ru/?nid=202>>.

45 *Social'no-jekonomicheskoe polozhenie Respubliki Armenija v janvare-dekabre 2022 goda, Makroekonomicheskie pokazateli*, Statisticheskij Komitet Respubliki Armenija: <https://armstat.am/file/article/sv_12_22r_03.pdf> [dostęp: 12 III 2023].

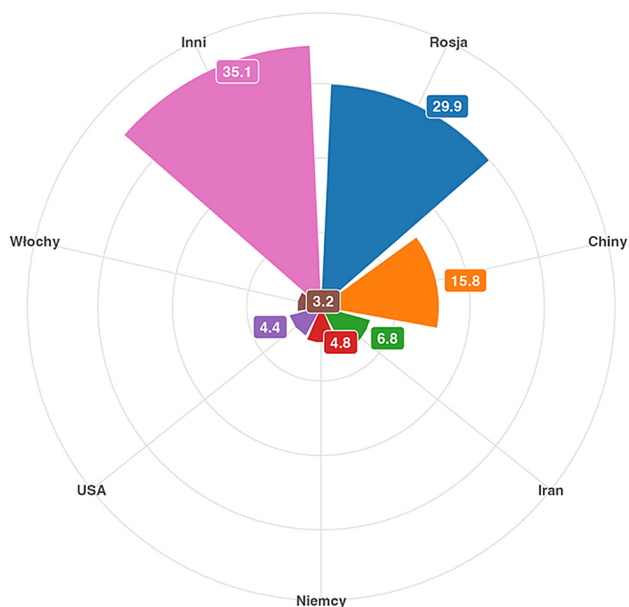
46 Tamże.

47 *Social'no-jekonomicheskoe polozhenie Respubliki Armenija v janvare-dekabre 2022 goda, Makroekonomicheskie pokazateli*, Statisticheskij Komitet Respubliki Armenija: <https://armstat.am/file/article/sv_12_22r_411.pdf> [dostęp: 12 III 2023].

Wykres 2. Armenia – struktura eksportu według państw w 2022 r. (w proc.)

Źródło: *Social'no-jeconomiczskoe polozhenie Respubliki Armenija v janvare-dekabre 2022 goda, Makrojeconomiczskie pokazateli, Statisticheskij Komitet Respubliki Armenija*: <https://armstat.am/file/article/sv_12_22r_03.pdf> [dostęp: 12 III 2023].

Wykres 3. Armenia – struktura importu według państw w 2022 r. (w proc.)

Źródło: *Social'no-jeconomiczskoe polozhenie Respubliki Armenija v janvare-dekabre 2022 goda, Makrojeconomiczskie pokazateli, Statisticheskij Komitet Respubliki Armenija*: <https://armstat.am/file/article/sv_12_22r_03.pdf> [dostęp: 12 III 2023].

tempie znaleźć pracę na miejscu. Z tego powodu udział specjalistów IT wśród rosyjskich migrantów zarobkowych jest wysoki. Do Armenii emigrowało ponad 50 tys. informatyków z Rosji, dzięki czemu przyrost kapitału ludzkiego w sektorze IT w 2022 r. wyniósł 25 proc.⁴⁸ W Armenii zarejestrowało się około 850 firm z rosyjskim kapitałem i 350 indywidualnych przedsiębiorców. Kilka z nich znalazło się w pierwszej dwudziestce firm sektora IT – największych podatników Armenii⁴⁹. Ze względu na napływ Rosjan sektor IT stał się jednym z najszybciej rozwijających się w Armenii, co pozwoliło na dwucyfrowy wzrost w tej sferze gospodarki⁵⁰. Wzrost na poziomie około 30 proc. osiągnęły strefy gospodarki związane z sektorem hotelarskim, restauracyjnym oraz usługowo-handlowym. Na napływie Rosjan skorzystał również sektor budowlany, który wzrósł o 15–20 proc.⁵¹ Pozytywne wyniki uzyskał poza tym armeński sektor bankowy: w ciągu pierwszego półrocza 2022 r. zysk netto wyniósł 111 mld dram, odnotowując trzykrotny wzrost rok do roku. Tak imponujący wynik był zasługą turystów i nierezydentów (głównie Rosjan), spośród których 16 tys. otworzyło w ostatnim czasie rachunki bankowe w Armenii.. Do września 2022 r. ulokowali oni w lokalnych bankach łącznie 933 mln USD, czyli trzykrotnie więcej niż w roku poprzednim⁵².

Dzięki migrującym do Armenii Rosjanom osiągnięto gwałtowny wzrost przekazów pieniężnych, który wsparł bilans płatniczy kraju. W 2022 r. transfer środków finansowych z Rosji do Armenii powiększył się

48 *Glava CB Armenii objasnil peresmotr prognoza rosta VVP na 2022 god s 1,6% do 13%*, Arka News Agency [online], 18 X 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <https://arka.am/ru/news/economy/glava_tsb_armenii_obyasnil_peresmotr_prognoza_rosta_vvp_na_2022_god_s_1_6_do_13/>.

49 *Nas bolshe uehalo iz Rossii, chem ostalos'*, Idel Real [online], 13 IX 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <<https://www.idelreal.org/a/32023937.html>>.

50 *A. Terentev, Jekonomicheskie chudesa: kak rossijskaja jemigracija vlijaet na sosednie strany*, Forbes [online], 19 XI 2022 [dostęp: 10 III 2023]: <<https://www.forbes.ru/finansy/481301-ekonomiceskie-chudesa-kak-rossijskaa-emigracia-vlijaet-na-sosednie-strany>>.

51 Tamże.

52 *Kak pritok rossijan izmenil zhizn' v Erevane i podnjaj jekonomiku Armenii*, RBC [online], 4 XI 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <<https://www.rbc.ru/economics/04/11/2022/6363dd599a7947466a7db50c>>.

czterokrotnie – do 3,59 mld USD⁵³. Dane z ostatnich lat wskazują na transfery finansowe do Armenii wielkości od 1,5 do 2 mld USD rocznie. Stanowią one najważniejsze źródło dochodu Ormian; ich redukcja wpływa natomiast w znaczący sposób na spadek poziomu dobrobytu obywateli w Armenii. Beneficjentami zagranicznych transferów pieniężnych jest ponad 40 proc. Ormian. Największy przepływ pieniędzy (60–70 proc.) w latach 2013–2022 odbywał się korytarzem Rosja–Armenia⁵⁴. Słaba koniunktura gospodarcza w Rosji oddziałuje negatywnie na gospodarkę Armenii, czego republika doświadczyła w 2015 i 2020 r., gdy transfery pieniężne od migrantów zarobkowych znacznie się skurczyły (wykres 4). Prognozowano, że do podobnej sytuacji dojdzie w 2022 r., ale ogromny napływ Rosjan do Armenii wygenerował równie duże transfery finansowe.

Ponadto napływ rosyjskich migrantów do Armenii wykreował olbrzymi popyt na różnego rodzaju towary i usługi (np. ceny nieruchomości), co skutkowało szybkim wzrostem cen⁵⁵. Roczna stopa inflacji na produkty żywnościowe ukształtowała się na poziomie 10 proc.: chleb podrożał o 14,3 proc., mięso – o 12,3 proc., ser – o 19,4 proc., mąka – 7,6 proc.⁵⁶ Wzrost inflacji, a także cen za produkty spożywcze, stanowi poważne zagrożenie dla najbiedniejszych obywateli republiki i może doprowadzić do podniesienia wskaźnika ubóstwa do poziomu 42 proc. w skali roku⁵⁷. W tych okolicznościach poziom życia przeciętnych Ormian odnotował spadek. Armenia na tle państw członkowskich Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej uzyskała jednocześnie najniższy wskaźnik inflacji za 2022 r. Liderem w tej kategorii był Kazachstan oraz Białoruś z roczną inflacją na poziomie około 15 proc.

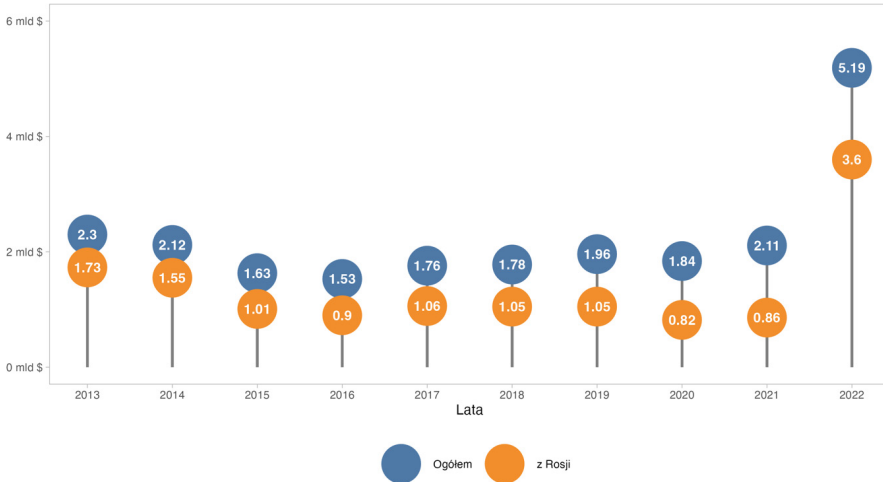
53 *Statistika vneshnego sektora*, Centralnyj Bank Respubliki Armenija [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://www.cba.am/ru/SitePages/statexternalsector.aspx>>.

54 Tamże.

55 R. Zargarjan, *Armenija zavershila 2022 god s godovoj infljaciej na urovne 8,3%*, Radio Azatutyun [online], 10 I 2023 [dostęp: 12 III 2023]: <<https://rus.azatutyun.am/a/32217299.html>>.

56 *Negativnoe posledstviya infljacji na dohody rabotnikov v Respublike Armenija*, Konfederacija profsouzov Armenii [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://hamk.am/ru/negativnie-posledstviya-inflyatsii-na-dokhodi-rabotnikov-v-respublike-armeniya>>.

57 *Uroven' bednosti v Armenii k koncu 2022 goda mozhет vyrasti s 27% do 42% – ministr jekonomiki*, Arka News Agency [online], 7 IV 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <https://arka.am/ru/news/economy/uroven_bednosti_v_armenii_k_kontsu_2022_goda_mozhet_vyrasti_s_27_do_42_ministr_ekonomiki/>.

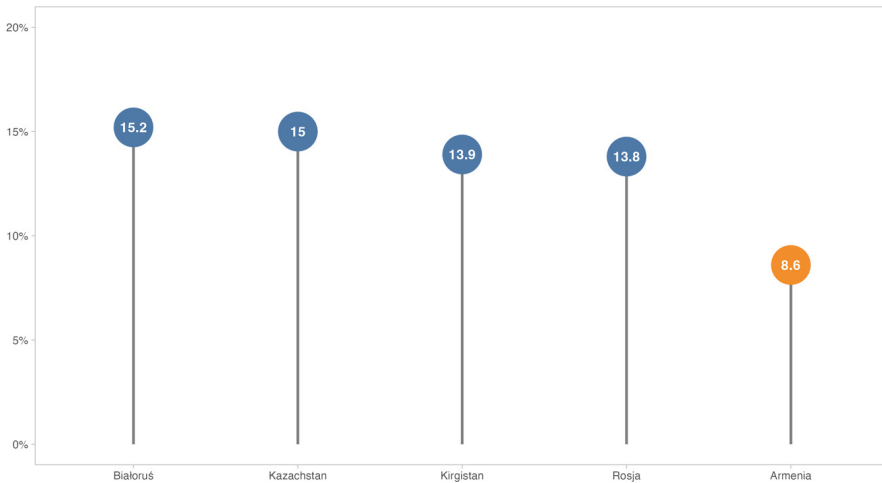

Wykres 4. Wielkość transferów finansowych skierowanych do Banku Centralnego Armenii w latach 2013–2022 (w mld USD)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Centralnego Armenii oraz Banku Światowego.

Pogorszyły się zarazem warunki pracy armeńskich migrantów zarobkowych w Rosji. W obliczu sankcji zachodnich dokonano redukcji miejsc pracy, obniżono lub czasowo zaprzestano wypłacania wynagrodzeń. Na fali słabnącego rubla pracodawcy zaczęli rozwiązywać umowy o pracę, proponując w zamian zatrudnienie w szarej strefie⁵⁸. Ze względu na międzynarodowe sankcje finansowe nałożone na Rosję znacznie utrudniony stał się również transfer pieniędzy do Armenii: jest on możliwy wyłącznie przez system „Złota Korona”. Dodatkowo wprowadzono ograniczenia wielkości kwot transferowanych z Rosji⁵⁹. Ponadto w drugiej połowie lutego w niektórych regionach

58 A. Medzhlumjan, *Armenija: trudovye migranty ne toropjatsja vyezzhat' v Rossiju na fone sankcij*, Eurasianet [online], 2 V 2022 [dostęp: 13 III 2023]: <[59 T. Tovmasyan, *Armenija: trudovye migranty na fone sankcij*, Migranty \[online\], 4 I 2023 \[dostęp: 12 III 2023\]: <<https://migranty.org/istorii-migrantov/armenija-trudovye-migranty-na-fone-sankcij-2/>>.](https://russian.eurasianet.org/%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5-%D0%BC%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%8B-%D0%BD%D0%B5-%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BF%D1%8F%D1%82%D1%81%D1%8F-%D0%B2%D1%8B%D0%B5%D0%B7%D0%B6%D0%B0%D1%82%D1%8C-%D0%B2-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8E-%D0%BD%D0%BO-%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B5-%D1%81%D0%BO%D0%BD%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B9>.</p>
</div>
<div data-bbox=)

Wykres 5. Indeksy cen konsumpcyjnych w krajach Unii Eurazjatyckiej w 2022 r. (w proc.)

Źródło: *Ob indeksah potrebitel'skih cen v Evrazijskom jekonomicheskom sojuze*, eecommission.org [online], XII 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Documents/Express_CPI/expressinflation202212.pdf>.

Rosji wprowadzono nowe zakazy dla migrantów, zabroniono podejmowania pracy w handlu, gastronomii czy transporcie publicznym⁶⁰. W rezultacie wielu emigrantów zdecydowało się na powrót do domu. Według rosyjskiej Federalnej Służby Migracyjnej w 2022 r. liczba ormiańskich migrantów zarobkowych udających się do tego kraju spadła o około 15 proc. Jeśli w 2021 r. około 390 tys. obywateli Armenii wjechało do Rosji w celu podjęcia pracy, to w ubiegłym roku liczba ta wyniosła 332 tys. osób. Ponadto wzrosła liczba obywateli Armenii wykreślonych z rejestru migracyjnego⁶¹.

Napływający do Armenii zarówno Rosjanie, jak i Ormianie napędzają krajowy popyt, oddziałując w sposób pozytywny na procesy gospodarcze. Mniejsza liczba ormiańskich migrantów zarobkowych oznacza jednak mniejsze przepływy finansowe dla ubogich i najbardziej potrzebujących rodzin w kraju. To sytuacja bardzo niebezpieczna, zważywszy, iż duża część populacji republiki żyje dziś za wynagrodzenia oscylujące nieco powyżej średniej poziomu ubóstwa.

60 *Chto izmenilos' dlja tadzhikskih migrantov v 2022 godu? Cifry i hronika*, Migrant.news.tj [online], 19 XII 2022 [dostęp: 5 II 2023]: <<https://migrantnews.info/ru/11449/>>.

61 S. Kagzvacjan, *Chislo vyezshhajushhih v Rossiju armjanskih trudovyh migrantov umenshilos', a chislo snjatyh s ucheta uvelichilos'*, Radio Azatutyun [online], 28 II 2023 [dostęp: 22 III 2023]: <<https://rus.azatutyun.am/a/32290677.html>>.

Podsumowanie

Gospodarka Armenii w pierwszym roku trwania wojny rosyjsko-ukraińskiej oraz antyrosyjskich sankcji wykazała odporność na zewnętrzny szok. Mimo początkowego pesymizmu międzynarodowych organizacji finansowych w kwestii wskaźników makroekonomicznych, państwo to odnotowało wzrost gospodarczy oraz utrzymało inflację na relatywnie niskim poziomie. Ponadto obroty handlowe republiki wzrastały rok do roku. Rosja pozostawała głównym dostawcą towarów i usług dla rynku armeńskiego. Wzrosła również wielkość transferów pieniężnych przekierowanych do Armenii z Rosji. Trudno oszacować, jaki udział w transferach finansowych z Rosji do Armenii przypadł na Rosjan uciekających przed mobilizacją.

Ormiańscy ekonomiści zwracają uwagę na brak zasadniczych zmian w strukturze krajowej gospodarki, prócz wcześniej wymienionego wzrostu w branży IT i sferze usług. Oznacza to, że dochody ludności nie wzrosły przy jednoczesnych podwyżkach cen o około 10 proc. Ludność zubożała, a handel zintensyfikował się głównie z powodu napływu migrantów z Rosji⁶².

Czas trwania pozytywnego szoku, który podniósł zarówno zewnętrzne, makroekonomiczne, jak i fiskalne wskaźniki Armenii, jest nieznan. Niemniej władze Armenii przejawiają optymizm, szacując wzrost PKB w 2023 r. o 7 proc. Według międzynarodowych ocen znaczna część rosyjskich imigrantów pozostanie w Armenii przez co najmniej 2–3 lata, a około 25–30 proc. na dłużej. Pozostali Rosjanie wrócą do ojczyzny lub wyjadą do innych krajów⁶³. Odpływ Rosjan z Armenii doprowadzi do spowolnienia gospodarczego. Jednocześnie obecność karabaskich Ormian, po definitywnym rozwiązaniu kwestii Górskiego Karabachu, może w długoterminowej perspektywie okazać się korzystna dla armeńskiej gospodarki, która boryka się z deficytem siły roboczej i odczuwa skutki kryzysu demograficznego.

62 N. Sarkisjan, *Armjanskaja jekonomika mozhet stolknut'sja s katastroficheskimi posledstvijami, esli proizojdet rezkij ottok relokantov*, Armenian Report [online], 29 XI 2022 [dostęp: 2 III 2023]: <<https://armenianreport.com/ru/pubs/335952/>>.

63 I. Karmazin, *Severnyj pritok: kak armjanskaja valjuta stala mirovym liderom rosta*, Izvestija [online], 4 I 2023 [dostęp: 3 III 2023]: <<https://iz.ru/1444390/igor-karmazin/severnyi-pritok-kak-armianskaia-valiuta-stala-mirovym-liderom-rosta>>.

Bibliografia

- Analysis of the economic impact on Armenia of the sanction in Russia – Focused on Agriculture and Turism*, USAID From the American People, [online], October 2022 [dostęp: 13 X 2023]: <https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PAOOZQYF.pdf>.
- Armenia Competitiveness Rank*, Trading Economics [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://tradingeconomics.com/armenia/competitiveness-rank>>.
- Armenia: Promoting competition and creating contestable markets in Armenia*, World Bank 2019, s. 7–8, DOI: 10.1596/32280.
- Armenija 2001*, Statistika, Erevan 2001.
- Armjanskaja diaspora v Rossii*, ArmeniaGid.com [online, dostęp: 29 X 2023]: <<https://armeniagid.com/kultura/armjanskaya-diaspora-v-rossii>>.
- Armjanskaja jekonomika mozhet stolknut'sja s katastroficheskimi posledstvijami, esli proizojdet rezkij ottok relokantov*, Armenian Report [online], 29 XI 2022 [dostęp: 2 III 2023]: <<https://armenianreport.com/ru/pubs/335952/>>.
- Atanesyan A., Reynolds B., Mkrtichyan A., *Balancing between Russia and the West: the hard security choice of Armenia*, „European Security” 2023, DOI: 10.1080/09662839.2023.2258528.
- Bp to exit Rosneft shareholding*, BP [online], 27 II 2022 [dostęp: 6 II 2023]: <<https://www.bp.com/en/global/corporate/news-and-insights/press-releases/bp-to-exit-rosneft-shareholding.html>>.
- CB prognoziruuet jekonomicheskij rost v 1,6%: pokazatel' snizhen*, ArmenPress [online], 15 III 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <<https://www.armenpress.am/rus/news/1077951.html>>.
- Chto izmenilos' dlja tadhikskih migrantov v 2022 godu? Cifry i hronika*, Migrant.news.tj [online], 19 XII 2022 [dostęp: 5 II 2023]: <<https://migrantnews.info/ru/11449/>>.
- Cifrovaja transformacija: ozhidaniya i real'nost'*, Vysshaja shkola jekonomiki, Moskva 2022: <<https://lissek.hse.ru/mirror/pubs/share/603838492.pdf>> [dostęp: 2 II 2023].
- Doing business in Armenia*, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://www.mfa.am/en/doing-business-in-armenia/>>.
- ExxonMobil to discontinue operations at Sakhalin-1, make no new investments in Russia*, ExxonMobil [online], 1 III 2022 [dostęp: 2 I 2023]: <https://corporate.exxonmobil.com/News/Newsroom/News-releases/2022/0301_ExxonMobil-to-discontinue-operations-at-Sakhalin-1_make-no-new-investments-in-Russia>.
- Federowicz K., *Transformacja ustrojowa w Armenii w latach 1991–2016*, Instytut Wschodni UAM, Poznań 2017.
- GDP – Armenia*, World Bank [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AM>>.
- Glava CB Armenii objasn timer peresmotr prognoza rosta vvp na 2022 god s 1,6% do 13%*, Arka News Agency [online], 18 X 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <https://arka.am/ru/news/economy/glava_tsb_armenii_obyasnil_peresmotr_prognoza_rosta_vvp_na_2022_god_s_1_6_do_13/>.

- Grdzeljan R., *Rossiiskoi kapital chuvstvuet sebja v Armenii komfortno*, „Noev kovcheg” 2011, no. 3 (162): [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://noev-kovcheg.ru/mag/2011-03/2373.html>>.
- Jekonomicheskij rost v uslovijah spravedlivogo raspredelenija. Vybor jekonomicheskoi politiki, napravlennoj na sokrashhenie bednosti*, Erevan 2002.
- Kagzvcancjan S., *Chislo vyezshajushhiih v Rossiju armjanskikh trudovykh migrantov umenšilos', a chislo snjatyh s ucheta uvelichilos'*, Radio Azatutyun [online], 28 II 2023 [dostęp: 22 III 2023]: <<https://rus.azatutyun.am/a/32290677.html>>.
- Kak pritok rossijan izmenil zhizn' v Erevane i podnjal jekonomiku Armenii*, RBC [online], 4 XI 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <<https://www.rbc.ru/economics/04/11/2022/6363dd599a7947466a7db50c>>.
- Kalendarium – sankcje UE wobec Rosji w sprawie Ukrainy*, Rada Unii Europejskiej [online, dostęp: 13 II 2023]: <<https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/history-restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/>>.
- Kardaš J., *Czy Federacja Rosyjska to pozorny gwarant bezpieczeństwa Armenii*, „Nowy Prometeusz” 2018, nr 11, s. 33–46.
- Karmazin I., *Severnij pritok: kak armjanskaja valjuta stala mirovym liderom rosta*, Izvestija [online], 4 I 2023 [dostęp: 3 III 2023]: <<https://iz.ru/1444390/igor-karmazin/severnyi-pritok-kak-armjanskaia-valiuta-stala-mirovym-liderom-rosta>>.
- Ktoyan A., Shirinyan A., Khachatryan A., *The impact of Russia's war in Ukraine on the Armenian economy*, Konrad Adenauer Stiftung, Yerevan 2023: <<https://www.kas.de/documents/269781/269830/The-Impact-of-Russias-War-in-Ukraine-on-the-RA-Economy.pdf/a69774c7-1917-91d0-42c4-13ff3cf58845?version=1.0&t=1678429672578>> [dostęp: 13 X 2023].
- Kulovic N., *EU to ban majority of Russian oil imports by year-end*, Offshore Energy [online], 31 V 2022 [dostęp: 1 II 2023]: <<https://www.offshore-energy.biz/au-to-ban-majority-of-russian-oil-imports-by-year-end/>>.
- Medzhlumjan A., *Armenija: trudovye migranty ne toropjatsja vyezhat' v Rossiju na fone sankcij*, Eurasianet [online], 2 V 2022 [dostęp: 13 III 2023]: <<https://russian.eurasianet.org/%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5-%D0%BC%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%BD%D0%BD%D1%82%D1%8B-%D0%BD%D0%B5-%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BF%D1%8F%D1%82%D1%81%D1%8F-%D0%B2%D1%8B%D0%B5%D0%B7%D0%B6%D0%B0%D1%82%D1%8C-%D0%B2-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8E-%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B5-%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B9>>.
- Mikaelyan H., *Jekonomicheskie faktory migracii naselenija Armenii*, Caucasus Institute, Yerevan 2015: <https://c-iam/wp-content/uploads/policy-brief-03_2015_ru1.pdf> [dostęp: 22 III 2023].

- Minasyan E., *Armenia na ciemnym szlaku niepodległości*, [w:] *Armenia i Górski Karabach w procesach transformacji społecznej i politycznej*, red. R. Czachor, Fundacja Instytut Polsko-Rosyjski, Wrocław 2014.
- Monojetniceskaja Armenija: Podgotovka k social'nomu vzryvu*, Azertag [online], 16 XI 2020 [dostęp: 12 III 2023]: <https://azertag.az/ru/xeber/Monoetniceskaja_Armeniya_Podgotovka_k_socialnomu_vzryvu-1643139>.
- Nacional'nye scheta*, Statisticheskij komitet Respubliki Armenija [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://armstat.am/ru/?nid=202>>.
- Nas bol'she uehalo iz Rossii, chem ostalos'*, Idel Real [online], 13 IX 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <<https://www.idelreal.org/a/32023937.html>>.
- Negativnoe posledstviya infljacji na dohody rabotnikov v Respublike Armenija*, Konfederacija profsouzov Armenii [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://hamk.am/ru/negativnie-posledstviya-inflyatsii-na-dokhodi-rabotnikov-v-respublike-armenija>>.
- Nel'zja rasterjat' repatriacionnyj resurs*, Noravank Foundation [online], 12 IV 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=21101>.
- Ob indeksah potrebitelskich cen v Evrazijskom jekonomicheskom sojuze*, eecommission.org [online], XII 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Documents/Express_CPI/expressinflation202212.pdf>.
- Oganesjan A., *Prognoz: Bez social'noj podderzhki uroven' bednosti v Armenii mozhет vyrasti do 49%*, ArmInfo [online], 2 XII 2022 [dostęp: 22 III 2023]: <https://finport.am/full_news.php?id=47297&lang=2>.
- Over 1,000 companies have curtailed operations in Russia-but some remain*, Yale School of Management, [online, dostęp: 12 II 2023]: <<https://som.yale.edu/story/2022/over-1000-companies-have-curtailed-operations-russia-some-remain>>.
- Pizło W., *Studium przypadku jako metoda badawcza w naukach ekonomicznych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2009, t. 11, z. 5, s. 246–251.
- Population – Armenia*, World Bank [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=AM>>.
- Postsovetskoe prostranstvo v globalizirujushhemsja mire. Problemy modernizacii*, red. L. Z. Zevin, SPb 2008, s. 241–244.
- Rating action: Moody's downgrades Russia's ratings to Ca from B3; the outlook is negative*, Moody's, [online], 6 III 2022 [dostęp: 12 I 2023]: <https://www.moody's.com/research/Moodys-downgrades-Russias-ratings-to-Ca-from-B3-the-outlook-PR_463675>.
- Rating Report, Armenia*, FitchRatings [online], 21 VI 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <<https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/armenia-21-06-2022>>.
- Republic of Armenia*, International Monetary Fund, Washington 2022.
- Rosja po raz pierwszy od czasu rewolucji bolszewickiej nie spłaciła długu zagranicznego*, „Bankier” [online], 27 VI 2022 [dostęp: 13 II 2023]: <<https://www.bankier.pl/wiadomosc/Rosja-po-raz-pierwszy-od-czasu-rewolucji-bolszewickiej-nie-splacila-dlugu-zagranicznego-8363985.html>>.

- Sandoyana E., Ghiazaryan A., Voskanyan M., Galstyan A., *Main drivers of economic growth in Armenia: analysis and evaluation*, „Finance Theory and Practice” 2022, vol. 26, no. 4, s. 44–59, DOI: 10.26794/2587-5671-2022-26-4-44-59.
- Social'no-jekonomicheskoe polozhenie Respubliki Armenija v janvare-dekabre 2022 goda, Makroekonomicheskie pokazateli*, Statisticheskij Komitet Respubliki Armenija: <https://armstat.am/file/article/sv_12_22r_411.pdf> [dostęp: 12 III 2023].
- Sokrashhenie urovnja bednosti, jekonomicheskii rost i ustoichivost' dolgovoi situacii v stranah SNG s nizkim dochodom*, MFW, Bank Światowy, 2002: <<https://web.worldbank.org/archive/website00504/WEB/PDF/MICROSOFPDF>> [dostęp: 12 III 2023].
- Stalo izvestno, skol'ko tratjat na pitanie v Armenii i drugikh stranah*, News-Armenia [online], 6 XII 2017 [dostęp: 12 III 2023]: <<https://newsarmenia.am/news/analytics/stalo-izvestno-skolko-tratyat-na-pitanie-v-armenii-i-drugikh-stranakh-foto/>>.
- Statistika vneshnego sektora*, Central'nyj Bank Respubliki Armenija [online, dostęp: 12 III 2023]: <<https://www.cba.am/ru/SitePages/statexternalsector.aspx>>.
- Stawarz P., *Rosja w polityce państw Kaukazu Południowego*, [w:] *Polska – Rosja. Perspektywa sąsiedzka*, red. M. Minkina, M. Kaszuba, Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2015.
- Svedenija o chislenosti grazhdan gosudarstv-chlenov Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza, v#ehavshih v stranu (Respublika Armenija, Respublika Belarus', Respublika Kazahstan, Kyrgyzskaja Respublika, Rossijskaja Federacija) dlja osushhestvlenija trudovoj dejatel'nosti za 2012–2018 gody*, Evrazijskaja jekonomicheskaja komisija [online, dostęp: 22 III 2023]: <<https://eec.eaeunion.org/comission/about/>>.
- Terent'ev A., *Jekonomicheskie chudesa: kak rossijskaja jemiigracija vlijaet na sosiednie strany*, Forbes [online], 19 XI 2022 [dostęp: 10 III 2023]: <<https://www.forbes.ru/finansy/481301-ekonomiceskie-cudesa-kak-rossijskaa-emigracia-vliaet-na-sosiednie-strany>>.
- Tovmasyan T., *Armenija: trudovye migranty na fone sankcij*, Migranty [online], 4 I 2023 [dostęp: 12 III 2023]: <<https://migranty.org/istorii-migrantov/armenija-trudovye-migranty-na-fone-sankcij-2/>>.
- Uroven' bednosti v Armenii k koncu 2022 goda mozhet vyrasti s 27% do 42% – ministr jekonomiki*, Arka News Agency [online], 7 IV 2022 [dostęp: 12 III 2023]: <https://arka.am/ru/news/economy/uroven_bednosti_v_armenii_k_kontsu_2022_goda_mozhet_vyrasti_s_27_do_42_ministr_ekonomiki/>.
- V Armenii rastet chislo bednyh i bezrobotnyh*, Caliber.AZ [online], 2 XII 2021 [dostęp: 22 III 2023]: <<https://caliber.az/post/42283/>>.
- Zargarjan R., *Armenija zavershila 2022 god s godovoj infljaciej na urovne 8,3%*, Radio Azatutyun [online], 10 I 2023 [dostęp: 12 III 2023]: <<https://rus.azatutyun.am/a/32217299.html>>.